

מערכה קמח. זריקת האיברים למערכה (סב,ב)

את הדם, ואילו ר' אליעזר לומד כאמור, שהבשר בזריקה. יתכן, אם כן, שר' יהושע חולק על דין זה. אלא שהרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות ויד) פוסק שיש צורך לזרוק את האברים למערכה, ומאידך פוסק כר' יהושע (הל' פסולי המוקדשין א,לד), ומכאן שלדעתו אף ר' יהושע מודה בדרשה זו (לחם משנה הל' מעה"ק שם). בליקוטי הלכות (פסחים עז,א) הוכיח זאת מדברי ר' יוסי כאן, שהרי מצינו (בפסחים עח,א-ב) שדעתו כר' יהושע שאם אין בשר – אין דם⁴. במקורות חיצוניים ישנן עדויות לקיומו של דין זה במקדש⁵.

באחרונים הוכיחו שדין זה אינו מעכב, מהמשנה להלן (פד,א) על עולה שעלתה לראש המזבח, שאם שחטה בראשו "יפשיט וינתח במקומה", ומבואר בגמ' (פה,א) שהדברים אמורים גם בעולה כשרה ('עמק סוכות', סוכה נד,ב)⁶. עוד נאמר בגמ' (פז,ב) לגבי אברים פסולים שהועלו לכבש, שדינם "אם עלו לא ירדו", שאם אויר המזבח אינו כמזבח – אין להגביהם (שכן ההגבהה לאויר היא "הורדה" מקדושת המזבח, ולא ניתן יהיה להעלותם שנית), אלא יש לגוררם על הכבש ("דנגד ליה"), ואמנם בכך תתבטל המצוה לזרוקם, אבל מכיוון שאחרת לא ניתן יהיה להקטירם – יש לעשות כן (זבחי אפרים כאן; למטה יהודה וחידושי הגרי"ז שם; וראה הסברים אחרים לעניין בזבחי צדק שם).

טעם הדין

ההלכה שיש לזרוק את הבשר מעוררת תמיהה, שכן לכאורה יש בכך חוסר כבוד: "השתא לפני מלך בשר ודם אין עושין כן, לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה!" (יומא מז,א). מדוע, אם כן, הצריכה התורה לעשות דווקא באופן זה?⁷ להבנת העניין זקוקים אנו לדברי אגדה, שיש להם זיקה לתפיסה ההלכתית של דין זה, כפי שיבואר.

סובר כר"א, ורק מדרבנן החמיר לכתחילה שלא יזרק (ענין שם, שביאר לפי זה מדוע ר' יוסי לא דרש כרב פפא "מה דם אויר קרקע מפסיקו").

5. אגרת אריסטיאס (ראה אודותיה מערכה כז הערה 10), אותיות צב-צג: "עבודת הכהנים אין למעלה ממנה לזריות ואף לערך יופיה... אוחזים הם בשתי ידיים את שוקי הפרים, כל אחת מהן יותר מכפי ככריים משקלה, וזורקים בשתי ידיים במהירות נפלאה לגובה הגון ומבלי להתטיא את המקום". מן הדברים משתמע, שהבשר אף נזרק מקרקע העזרה אל ראש המזבח. גם יוסף בן מתתיהו הכהן מזכיר את הקטרת קומץ המנחה בלשון זריקה (קדמוניות ג,ה, בעומר; ג,א, במנחת סוטה), אבל ראה להלן הערה 15.

6. יש מקום לדחות: הגמ' מעמידה שמדובר בעולה כשרה אליבא דמאן דאמר "יש הפשט וניתוח בראש המזבח", וטעמו (כמבואר בנוסח הגמ' בשטמ"ק שם אות ו) שהמזבח נחשב כבית המטבחים ולא כשולחן. ממילא יש מקום לומר, שההעלאה למזבח אינה חשובה כהקטרה, ולכן דין הזריקה איננו מהכבש למזבח, אלא רק למערכה, ואילו הסוגיה כאן, המצריכה לזרוק מהכבש, היא כדעה ש"אין הפשט וניתוח בראש המזבח".

7. התקשה בזה בזבחי צדק (להלן פז,ב) וציינו להלכה בשו"ע או"ח סי' קעא ס"א שאסור לזרוק פת אפילו אם איננה נמאסת משום כך, וכתב שקל וחומר לבשר קודש. אמנם הדין שם שנוי במחלוקת ראשונים, ויש שהתירו לזרוק פת כשאיננה נמאסת בכך (ענין בית יוסף שם), ובשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' קעח) כתב שאביו (ה'כתב סופר') נהג בשבת לזרוק את הפת למסובים, וביאר טעמו דומיא דהקטרה.

נאמר בתורה שדם הקרבנות ניתן על גבי המזבח בזריקה, ככתוב: "וזרקו את הדם על המזבח סביב" (ויקרא א,ה). הגמרא כאן מחדשת, שגם איברי הקרבן, הניתנים על גבי מערכת העצים שבראש המזבח, נזרקים למערכה ולא מונחים עליה ישירות מיד הכהן. עוד אומרת הגמ', שלשם כך נעשה 'אויר', רווח, בין הכבש למזבח. יש לברר את דין הזריקה: מה עניינו, ובאילו קרבנות נאמר? מהיכן זורקים את הבשר, וכיצד מסדרים לאחר מכן את הבשר על המערכה? מדוע יש צורך לשם כך ברווח בין הכבש למזבח, ומהו גודלו של רווח זה?

מקור הדין

בגמרא מובאים דברי רשב"י, שיש אויר בין הכבש למזבח. ר' יוסי הביא מקור לכך מהפסוק: "ועשית עולותיך הבשר והדם" (דברים יב,כז), ומהיקש הבשר לדם יש ללמוד, שכשם שהדם נזרק – כך גם הבשר. וביאר ר' יוסי, שזריקת הבשר הכרחית מסיבה מעשית, שכן יש לתת את האברים על המערכה כשהיא דולקת¹, ולפיכך עלינו לומר שההיקש לדם בא לחדש יתירה מזו, שזריקה זו צריכה להעשות מעל גבי אויר. רב פפא מוסיף, שעצם ההיקש לדם מחייב זאת, שהרי אף הדם נזרק מעל גבי אויר הקרקע². המקור לדין זה בדם הוא דרשת הספרא (ויקרא נדבה פרשתא ד,יב): "וזרקו את הדם על המזבח – ואין הזורק על גבי המזבח" (ראב"ד שם).

בגמ' כאן לא מובאת דעה חולקת בעניין זה³. גם הגמ' להלן (פז,ב) אומרת בפשטות: "והא אויר יש בין הכבש למזבח!", ומשמע, שדין זה מוסכם. אף המשנה בתמיד (ז,ג) מזכירה את זריקת אברי העולה. ברם, בגמ' להלן (קד,א) מופיעה מחלוקת על הפסוק "ועשית עולותיך הבשר והדם": ר' יהושע לומד ממנו, שבהעדר בשר להקטרה – אין לזרוק

1. רש"י (ד"ה אמר לו) כותב: "שהרי אין יכול לסדר סביב על ראשי העצים שאין המערכה דלוקה שם", ונראה שכוונתו שמצד הדין אין לעשות כן, שכן יש לסדר את האברים על האש עצמה, ככתוב: "וערך הכהן אותם על העצים אשר על האש" (ויקרא א,יב). הגמ' במנחות כז,א מסופקת לגבי סידור האברים בצידו המערכה, האם "על" ממש או לא, והגמ' כאן נוקטת כדעה ש"על" ממש (חשק שלמה שם).

2. לשון הגמ' לפנינו: "רב פפא אמר", ומנוסח זה משתמע שבא להוסיף, אבל בילקוט שמעוני (פרשת ראה, רמז תתפד) הנוסח: "אמר רב פפא", ולפי נוסח זה נראה ש"התם משום דלא אפשר הוא" (בארמית!) הוא קושיה על דברי ר' יוסי: ר' יוסי אמר רק שהכהן אינו יכול לעמוד בצד המערכה ולזרוק מפני שהמערכה דלוקה, כלומר שהאש גדולה ואפילו לידה אי אפשר לעמוד, ולכן יש לזרוק את האברים מהכבש. ועל כך הקשתה הגמ', שאין זה דין אלא צורך מעשי, ואין ראה ממנו להצריך אויר, ועל כך משיב רב פפא שההיקש מצריך אויר קרקע. באחד מכתה"י הנוסח: "אי הכי משום דלא אפשר הוא? אלא אמר רב פפא".

3. אמנם ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא תמה על כך, מדוע יש צורך באויר ולא די בעמידה בצד המערכה וזריקה אליה, אך דבריו מובאים בתור שאלה וברירו, ולא כדעה חולקת (ועיין פסחים נא,ב, שם מבואר שחכם זה היה תלמידו של רשב"י).

4. ר' יוסי שם נוקט דעה ממוצעת בין ר' יהושע לר' אליעזר, שלכתחילה, אם אין בשר – אין דם, ובדעיבד – אם זרק הורצה (אפילו באבוד ושרוף, שלר' יהושע מעכב), ובליקוטי הלכות סובר שהדין לכתחילה הוא מדאורייתא, על פי ההיקש בין דם לבשר. אולם בעזרת כהנים (לספרא ויקרא נדבה פרשתא ד,יב) חידש שר' יוסי

זריקת האברים למערכה. בציור נראים כהנים עומדים בראש הכבש וזורקים את אברי העולה למערכה (אודות השטח המישורי שבראש הכבש עיין במערכה קנ). במפרשים קיים דיון על עניינה של זריקה זו: האם היא תכלית לעצמה, שהאברים יגיעו למזבח על ידי זריקה, או שהמטרה העיקרית היא שנתנית האברים על המזבח תיעשה על ידי כהן העומד מחוצה לו.

לאחר זריקת האברים מן הכבש, כהן עומד על המזבח גופו עורך את האברים על המערכה (רמב"ם). כהן אחר, הנושא כלי ועליו מנחה, עומד אף הוא על המזבח עצמו, מפני שדין הזריקה נאמר באברים בלבד, ולא במנחות. הרווח בין הכבש למזבח, רווח צר הנמשך לכל רוחב המזבח, רחב יותר מ"כמלוא נימא", אבל אינו מונע מעבר מעליו, וזוהי השיטה המקובלת בראשונים.

זריקת האיברים למערכה – מהיכן?

ר' יוסי ורב פפא מקשרים בין עניין האויר שבין הכבש למזבח לבין הדין לזרוק את הבשר, וכן בדרשת ר' אליעזר (קד,א): "אף בשר בזריקה, הא למדת שרווח יש בין כבש למזבח". מוכח מדבריהם שהזריקה צריכה להעשות מן הכבש, וכדברי רש"י בפסחים הנ"ל: "והמסדר את האברים עומד על הכבש וזורקן על מערכת העצים", כמו כן כותב הראב"ד בפירושו לספרא (ויקרא נדבה פרשתא ד,יב): "עומד על הכבש וזורק למערכה". ובמאירי (פסחים עז,א ד"ה כהן המסדר): "כהן המסדר את האברים על המערכה אינו מניחם דרך הנחה בידו על המערכה אלא דרך זריקה... ואויר מועט היה מפסיק בין כבש למזבח כדי לקיים באיברי עולה מצות זריקה".

שיטת הרמב"ם בזה אינה ברורה. בהל' בית הבחירה (ביג) כותב הרמב"ם: "ואויר מעט היה מפסיק בין הכבש למזבח, כדי ליתן האברים בזריקה", כלומר, שיש לזורקם מן הכבש למזבח. ברם, בהל' מעשה הקרבנות (ו,ד) כותב הרמב"ם: "כשמנתח אברי העולה מוליכין את כל הנתחים

יתכן להסביר זאת על פי מה שמצאנו ש"אכילת" המזבח נמשלה לאכילתה של חיית טרף. הפסוק: "בנימין זאב יטרף" (בראשית מט,כז) התפרש בחז"ל על הקרבת הקרבנות (עיין בתרגומים שם), וכלשון המדרש (בראשית רבה פרשה צט,ג): "ר' פנחס פתר קריא במזבח: מה הזאב הזה חוטף – כך היה המזבח חוטף את הקרבנות"⁸. בגמ' לעיל (נג,ב) אף נאמר, שהרצועה הנמצאת בחלקו של יהודה ואינה בחלקו של בנימין, "בחלקו של טורף", אינה ראויה למתן הדמים. כמו כן מצאנו, שאש המזבח נדמתה לאריה או לכלב (יומא כא,ב, וראה 'שערי היכל – יומא' מערכה לד, על פשר הדימוי לכלב), והמזבח בכללו נקרא "אריאל" (יחזקאל מג,טו), כדוגמת אריה.

אפשר, אם כן, שזריקת הבשר נועדה להבליט את "חטיפת" הקרבנות, והדבר מבטא את תאוותו, כביכול, של הקב"ה לקרבנותיהם של ישראל. בפרי צדיק (שמות, לראש חודש שבט, אות ד) הסביר את עניין ה"טריפה" באופן אחר (ללא ציון הקשר לזריקת הבשר), שהבליעה המהירה מעידה על אכילה לצורך הקיום ללא ההנאה מטעם המאכל, וכך אכילת המזבח נעשית ב"טריפה" להורות שאין לקב"ה הנאה חושית ח"ו מהקרבנות.

כיוון מחשבתי אחר כתב רש"י הירש (ויקרא א,ט): הזריקה היא מסירה גמורה, וגם עניין של המרצת הפעילות, המתאימה לכפרתו של קרבן עולה על ביטול עשה. זריקת הדם היא מסירת הנפש, וזריקת הבשר היא מסירת המעשה.

ההסברים הנ"ל נובעים מתפיסה שיש כאן הלכה מיוחדת שחובה לזרוק את הבשר. תפיסה זו משתמעת מלשון רש"י (פסחים עז,א ד"ה לול): "והמסדר את האברים עומד על הכבש וזורקן על מערכת העצים לקיים מצות זריקה". אולם יש מקום לתפיסה שונה לגמרי של דין זה, לפיה אין דין חיובי בבשר, שחובה שיבוא למזבח בדרך זריקה ותעופה, אלא דין שלילי בכהן, שאסור לו לעמוד על גבי המזבח בשעה שהוא נותן את הבשר על גבי המערכה. כך פשטות הספרא הנ"ל: "ואין הזורק על גבי המזבח", ובהמשך שם: "הקיש הדם לבשר: מה הדם בזריקה אף הבשר בזריקה". על פי תפיסה זו, נראה שהסברה הפוכה לגמרי: דווקא מפני כבודו של המזבח, "זה השולחן אשר לפני ה'" (יחזקאל מא,כב), אסור לעמוד עליו בשעה שמניחים עליו את הקרבן, וגם נדרש אויר קרקע המבדיל בין הכבש למזבח, כדי להבליט את העובדה שהכהן אינו עומד על המזבח עצמו. אמנם בהמשך העבודה הכרח לעלות על גבי המזבח לצורך סידור האברים (כפי שיתבאר), אבל לפחות בתחילת הנתנה יהא הכהן מחוצה לו.

זבחי צדק חידש, מחמת קושייתו, שה"זריקה" איננה העפת הבשר דווקא, וגם העברה בידו מעל אויר הקרקע נחשבת כ"זריקה", וראה להלן.

8. בגמ' בסוכה נו,ב ישנה בקורת על דבריה של מרים בת בילגה כלפי המזבח: "לוקוס לוקוס [זאב. רש"י], עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק". הכינוי "זאב" מקורו בתורה (בן יהוידע שם; באר בשדה,

בראשית שם; פרי צדיק, ויגש, אות טז), וחטאה הוא בסיפא של הדברים.

9. כיוצא בזה כתבו במקדש דוד (ס' ז,ד) ואבן האזל (הל' בית הבחירה ביג) ומנחת אברהם (גרבוז, על הספרא שם), אך לא אמרו זאת על כלל הדין לזרוק את הבשר על המערכה, אלא רק על הדין של הפסק אויר קרקע, שעניינו שהכהן לא יעמוד על המזבח אלא על מקום המובדל ממנו, וראה להלן ביאור שיטת הרמב"ם לפי זה.

ג. האברים הועלו לראש המזבח והונחו בסמוך לכבש, והכהן עמד בראש הכבש והושיט ידו למזבח והרים את האברים וזרקם למערכה. אמנם באופן זה זריקת האברים לא נעשתה מעל האויר, אבל עניינו של האויר הוא שהכהן הזורק יעמוד מעבר לאויר, ולא האברים (מנחת אברהם על הספרא עמ' פ, בשם אביו הג"ר אפרים זאב גרבוז, וראה לעיל: טעם הדין).

על פי זה מתיישבים גם דברי הרמב"ם בעניין אברי עולת ראש חודש. שנינו בשקלים (פ"ח מ"ח): "אברי התמיד ניתנין מחצי כבש ולמטה... ושל ראשי חודשים ניתנין על כרכוב המזבח מלמעלה". במשנה זו קיימות גרסאות שונות, האם "על כרכוב המזבח מלמעלה" (גרסת הרמב"ם הל' תמידין ומוספין ו, ג) או "מלמעלן" (ראבי"ה ביאורי סוגיות סי' אלף כו, ופירש ש"מלמעלן" לאברי התמיד שהזכירו לעיל), או "תחת כרכוב המזבח מלמעלה" (כך הנוסח בסוכה נד, ב, ותוס' ד"ה דתניא הגיהו "למעלה"). כמו כן נאמרו פירושים שונים בדבר הכרכוב: הרמב"ם (שם) פירש שזהו מקום הילוך רגלי הכהנים בראש המזבח, על פי הברייתא (תוספתא שם ג, יג וירושלמי ח, ד, ונראה שהיא הברייתא המובאת כאן בעמ' א): "איזהו כרכוב המזבח? בין קרן לקרן, מקום הילוך רגלי הכהנים אמה", ואילו רש"י (סוכה שם) פירש שזהו הסובב.

על פי גרסת הרמב"ם ופירושו יוצא שאברי עולת ראש חודש הונחו בראש המזבח לפני הקטרות, ותמה על כך במשנה למלך (הל' מעשה הקרבנות ו, ד): מדוע לא התקיים בהם דין הזריקה? ובמנחת אברהם יישב על פי דרכו, שהאברים הונחו כאמור, ונזרקו למערכה בעמידת הכהן על הכבש¹⁴.

סידור האברים

חז"ל מבארים, שבד בבד עם דין הזריקה יש להניח את האברים בצורה מסודרת, זה בצד זה. כך לשון התורת כהנים (ויקרא נדבה, פרשתא ד, יב): "יכול יהא זורק ורובג? [עורם בערימה, עיין במפרשים] תלמוד לומר: 'וערך הכהן אותם'. הא כיצד? זורק ועורך" (וכעין זה בתוספתא בזבחים ד, א).

שאפילו הם ניתנים בזריקה, וכדיוק לשון הרמב"ם: "זורק כל האברים... כך כל הבשר בזריקה". ומכל מקום סובר ר' יוסי, שראוי להעמיד את הדרשה באופן שיהיה בה חידוש ביחס לכל האברים, אפילו אלה שיש הכרח מעשי בנתינתם בזריקה, ולכן צריך לומר שגם ההעלאה למזבח צריכה להיות בזריקה.

13. בחידושי הגר"ז (פז, ב) כתב כעין זה אך מטעם אחר, שלדעת הרמב"ם נאמרו כאן שני דינים: דין עשיית אויר, שהוא הלכה מהלכות בנין המזבח ולא הגדרה לפעולת ההקטרה; ודין זריקה, שיכול להתקיים גם בעמידה בצד המערכה. הזריקה הראשונה נובעת מדין אויר, והשניה מדין זריקה. אך הקשה בעצמו, שברמב"ם בהל' בית הבחירה הנ"ל מבואר שעשיית האויר נועדה לקיום הזריקה.

14. כעין זה תירץ כבר ב'עמק סוכות' (סוכה נד, ב), אבל לא ברור מדבריו האם די בעמידת הכהן על הכבש או שצריך להחזיר את האברים לכבש לצורך זריקתם (וכן כתב בזבחי אפרים כאן, שהאברים הורדו לכבש לצורך המליחה ושוב הוחזרו למערכה בזריקה). עוד תירץ בעמק סוכות, שדין הזריקה אינו מעכב, כפי שהתבאר, וביטלו את זריקת אברי ראש חודש כדי לפרסם שהוקבע ראש חודש בזמנו (שזהו הטעם להנחת האברים שם, כמבואר בסוכה שם). דוגמא לכך הביא מהגמ' שם, ששיר של ראש חודש הוקדם לשיר של שבת כדי לפרסם את קביעות ראש חודש, למרות הדין מדאורייתא שתדיר קודם.

לכבש... ואחר כך מעלין כל האברים לראש המזבח, ומסיר גיד הנשה בראש המזבח ומשליכו על גבי הדשן שבאמצע המזבח, וזורק כל האברים על האש, שנאמר: 'הבשר והדם', כשם שהדם בזריקה – כך כל הבשר בזריקה". מלשונו כאן נראה שהאברים נזרקים רק לאחר העלאתם מהכבש לראש המזבח! הדברים אף מנוגדים, לכאורה, לעולה מן הסוגיה, שכן ר"ש בן יוסי בן לקוניא הוא שהעלה סברה זו, שכדי לקיים את דין הזריקה די לעמוד בצד המערכה ולזרוק, ור' יוסי, וכן רב פפא, דוחים את דבריו.

באחרונים התבארה שיטת הרמב"ם בכמה דרכים:

א. יש לזרוק את הבשר מן הכבש למערכה, כפשט הסוגיה ודבריו בהל' בית הבחירה. מה שכתב "מעלין כל האברים לראש המזבח" אינו בדווקא, אלא שמעלים אותם לקצה הכבש, ומשם זורקים אותם על האש (משנה למלך; ספרי דבי רב ראה פיסקה עח). פירוש אחר בכיוון זה: "מעלין... לראש המזבח" היינו המזבח ממש, ולא הכבש, אך המשפט "וזורק כל האברים על האש" אינו שלב נוסף הבא לאחר מכן, אלא זהו פירוט כיצד מעלין את האברים לראש המזבח (מרכבת המשנה)¹⁰.

ב. האברים נזרקים פעמיים: פעם אחת מן הכבש למזבח, ועליה מדובר בהל' בית הבחירה; ופעם שניה מן המזבח לאש המערכה, ועליה מדובר בהל' מעשה הקרבנות (מנחת יהודה; ערוך השולחן סי' עדי-טז; אבן האזל)¹¹. יש בכך קושי, שכן מדברי ר' יוסי עולה שזריקת הבשר מראש המזבח למערכה היא צורך מעשי, ואינה נלמדת מן הכתוב, ואילו הרמב"ם בהל' מעשה הקרבנות לומד מ"הבשר והדם" את הזריקה למערכה דווקא! מפרשים אלה מיישבים קושי זה באופנים שונים, לפיהם ר' יוסי לומד את שתי הזריקות מן הכתוב¹². קושי נוסף בדבר, שהרמב"ם לא מציין שהעלאת האברים למזבח תהיה בזריקה (אלא אם נפרש באופן הראשון, ש"וזורק" הוא פירוט כיצד יעלה למזבח). חידוש עקרוני נובע מפירוש זה, שהעלאת האברים למזבח חשובה כהקטרה, ולכן אף היא טעונה זריקה¹³.

10. יש קושי בתירוץ זה, שכן הסדר המשתמע מפשטות דברי הרמב"ם – העלאה למזבח וזריקה ממנו למערכה – משתמע בסוגיה בחולין צ, ב: "אמר רב הונא: גיד הנשה של עולה – חולצו לתפוח... מיתבי: גיד הנשה של שלמים – מכבדו לאמה, ושל עולה – מעלה; מאי לאו מעלה ומקטירו? לא, מעלה וחולצו. ומאחר שחולצו, למה מעלה? משום שנאמר: 'הקריבהו נא לפחתך'. ופירש רש"י: "מעלהו – עם הירך כמות שהיא שלמה ואחר כך חולצו בראש המזבח, שגנאי הוא להביא ירך מפורעת למזבח משום הקריבהו נא לפחתך". אם האברים נזרקים מהכבש למערכה – כיצד ניתן לחלוץ את הגיד בראש המזבח? ואם יחולצו כבר בעודו בכבש – לכאורה בטלה סברת "הקריבהו", שראויה להאמר על העלאה למזבח עצמו. ההסברים הבאים לרמב"ם יכולים לתרץ גם קושי זה.

11. הראשונים ביארו כה, א חלוקים בשאלה האם הפייס הרביעי, "מי מעלה אברים מן הכבש למזבח", כולל גם את ההקטרה (ראה שערי היכל למסכת יומא, מערכה נב). לדעת הריטב"א שם המעלה למזבח אינו מקטיר, ונראה שלדעתו אכן יש שתי זריקות (מנחת יהודה). מכל מקום, בדעת הרמב"ם נראה שהמעלה למזבח הוא זה שגם הקטיר (משנה למלך הל' תמידין ומוספין ד, 1).

12. באבן האזל מבאר כך: לאחר זריקת כמה אברים על האש ניתן להניח מעליהם אברים בלא זריקה, אם האש איננה גבוהה, ועל כך בא הכתוב "הבשר והדם" ללמד

אברי העולה, וכן דייק בדבריו בתפארת ישראל ('חומר בקודש' פרק ו,ו). כך גם לשון המאירי (פסחים עז,א): "ואויר מועט היה מפסיק בין כבש למזבח כדי לקיים באיברי עולה מצות זריקה". אולם בחסדי דוד (לתוספתא במנחות שם) סובר שהברייתא במנחות (כא,ב), שצינה שהמלח שבראש המזבח מיועד למנחות וקטורת ועולת העוף והשמיטה את האימורים, חולקת על התוספתא וסוברת שהאימורים נמלחים על הכבש. לדבריו יש לומר ששיטת הגמ' שגם האימורים נזרקים¹⁶.

ה"אויר" הנדרש לזריקת הבשר

מלבד ההיקש "הבשר והדם", המלמד על קיומו של אויר בין הכבש למזבח, מופיע בהמשך הסוגיה מקור נוסף להפסק כלשהו בין הכבש למזבח: "אמר רב יהודה: שני כבשים קטנים יוצאין מן הכבש, שבהן פונים ליסוד ולסובב, ומובדלין מן המזבח מלוא נימא, משום שנאמר (ויקרא א,ה): 'סביב' [שיהא היקף למזבח. רש"י], ור' אבהו אמר (שמות כז,א): 'רבווע'".

תוס' (ד"ה אויר קרקע) שואלים: מדוע יש צורך בהיקש לדם ולא די בדרשה מ"סביב" או "רבווע"? ומשיבים, שלצורך דין הזריקה לא די ברווח "משהו", אלא "בעינן אויר גדול, וניכר שהוא לצורך אויר". מה טעמו של דבר, ומדוע דין הזריקה מחייב אויר הניכר? אפשר שאף זה בכלל הלימוד מ"הבשר והדם", שכן המושג "זריקה" מחייב מרחק מסוים (עיין לעיל מערכה צג), ולכן "אויר קרקע מפסיקו" היינו מידת קרקע ניכרת.

תוס' בפסחים (עז,א ד"ה אויר קטן) סוברים אחרת, וזו לשונם: "בלאו אויר נמי היה יכול לקיים מצות זריקה, אלא לכך היה אויר, שעל ידי כך יזכור לזרוק". לדעתם האויר אינו מהותי לקיום הזריקה, אלא נועד רק להזכיר לכהן לעשות כן. כעין זה כותב גם רבנו חננאל שם: "אויר יש בין כבש למזבח שאינו יכול לעבור ועומד בכבש וזרוק", וכן במאירי (מידות ג,ב): "שאויר מעט היה מפסיק בין הכבש למזבח, כדי שלא יהא המהלך ממנו למערכה ישר לגמרי, כדי שיתן את האברים בזריקה" (מדבריהם משתמע שהאויר היה רחב למדי, וראה להלן). בשו"ת חכם צבי (סי' קנג) תמה על תוס', שנתנית הטעם לאויר מורה שלדעתם זהו דין מדרבנן, והרי הגמ' כאן לומדתו מפסוקים! על כך תירצו אחרונים (חסדי דוד זבחים ד,א; יעב"ץ הל' בית הבחירה ב,יד; חזון איש סי' יז סק"ה), שכוונת תוס' שמדאורייתא דין הזריקה אינו מחייב אויר, אלא עיקרו שיזרוק ממקום שמחוץ למזבח אל המזבח, והאויר נצרך רק משום התזכורת; ופירשו שזוהי גם כוונת תוס' בזבחים כאן.

מלשון זו משתמע שלאחר הזריקה הכהן מתקרב למערכה ומסדר את האברים, וכך לשון הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות שם): "ואחר שזורקן חוזר ועורך אותן על האש, שנאמר: 'וערך הכהן אותם'".

ברם, בספרי (לדברים שם) נאמר: "מה דם בזריקה – אף בשר בזריקה. יכול יהא עומד ברחוק וזרוק? ת"ל 'וערך הכהן אותם', עומד בקרוב וסודרו על גבי המערכה". מלשון זו משתמע שהזריקה עצמה נעשית ממקום קרוב, ואין צורך לסדרם אחריה (ובגר"א הגיה: "עומד בקרוב וזרוק וסודרו"). אכן, כך מפרש הר"ש על התנ"כ: "שיש לו לעמוד בצד המערכה ולזרוק זה אצל זה ולעורכם, כדי שיהיו נוחין להקטיר". הדברים מתאימים, לכאורה, לדעת ר"ש בן יוסי בן לקוניא, האומר בסוגיה כאן שיש לעמוד בצד המערכה ולזרוק; אבל גם לדעת ר' יוסי יש לפרש, ש"עומד בקרוב" היינו שיעמוד בקצה הכבש וגם יקרב את המערכה הגדולה אל הכבש, כך שהזריקה מהכבש תהיה למרחק קצר, המאפשר זריקה מדויקת של האברים. וכן נראה בלשון רש"י בפסחים הנ"ל: "והמסדר את האברים עומד על הכבש וזורקן על מערכת העצים לקיים מצות זריקה" (וכן במאירי שם).

הקרבנות הטעונים זריקה

הדרשה "ועשית עולותיך הבשר והדם" מתייחסת לאברי העולה, ויש לברר את דין שאר הקרבנות הנקטרים – חלבי הקרבנות וקומץ המנחה – האם גם דינם בזריקה. בזבחי אפרים ובחזון איש (סי' יז סק"ו) הוכיחו שאין צורך לזרוק את הקומץ, מן הברייתא במנחות (כא,ב), האומרת שהמלח לצורך אברי העולה היה מונח על הכבש, ואילו המלח למנחות ולשאר הדברים הטעונים מלח היה בראש המזבח. לא מסתבר שהמליחו את הקומץ בראש המזבח ואחר כך הורידוהו לכבש כדי לזרוק משם למערכה, ומכאן שהקומץ אינו טעון זריקה¹⁵.

בברייתא במנחות שם הוזכרה גם עולת העוף, ובזבחי אפרים הסביר זאת, שמכיוון שדמה אינו נורק אלא מתמצה – אינה כלולה בהיקש "מה דם בזריקה אף בשר בזריקה", וכן כתב במנחת חינוך (מצוה קטו), והוסיף, שמכיוון שעבודתה נעשית על גבי הסובב – לא שייך להצריך בה 'אויר קרקע'; ומה שנאמר בה (להלן סד,ב): "וזרוקו על גבי האישים" – אינו בדווקא.

באותו אופן יש להוכיח גם לגבי אימורי שאר הקרבנות פרט לעולה, על פי נוסחה של ברייתא זו בתוספתא במנחות (ו,ב), שם נאמר שגם (פסולי) [אימורי. חסדי דוד] קדשי קדשים וקדשים קלים נמלחים בראש המזבח. ואכן, הרמב"ם (הל' בה"ב ב,יג והל' מעה"ק ו,ד) כתב דין זריקה רק לגבי

14. יהודה משקל הלבונה עשרה דינרים, ופירש באור שמח (הל' מעשה הקרבנות טז,יא) שהוא כדי שניתן יהיה לזרוקה.

15. כך נקט בפשטות בערוך לנר (סוכה מט,א), שאימורי כל הקרבנות טעונים זריקה.

15. אמנם הרמב"ם מזכיר לשון "זריקה על גבי האישים" במנחות (הל' מעשה הקרבנות יג,ב): "ומשליכו", במנחות הנשרפות כליל; שם טז,יד: "וזרוק", בשמן הנקמץ כמנחה), וכן בעולת העוף (הל' מעשה הקרבנות ו,כא-כב) ובאימורי (שם ז,א-ב בחטאות; ט,א באשם) שידונו להלן. ונראה שאינו בדווקא, אלא שכך דרך העבודה מפני האש. עוד על זריקת הקומץ עיין בתוספתא במנחות יב,ה, שלדעת ר'

החולק בדבר, ולדעתו "יש אויר מפסיק יותר מכדי אמה סובב, כדי שיהא אויר קרקע מפסיקו"¹⁹. כאמור, גם רבנו חננאל והמאירי נקטו שהאויר היה רחב למדי, ולא בגלל ההיקש לדם, אלא כדי שתושג התוצאה המעשית הנדרשת מן האויר, שיגרום לכהן לעצור בכבש ולזרוק את הבשר.

שיטה זו מעוררת מספר קשיים: הרי עבודות שונות נעשות על המזבח עצמו, ולא מסתבר שהכהנים העולים לראש המזבח היו צריכים לפסוע מעל רווח גדול כל כך, הן משום הסכנה שבדבר, והן משום הדין: "לא תעלה במעלות על מזבחי" (שמות כ,כג), שהתפרש במכילתא: "שלא ילך פסיעה גסה!" רווח כזה גם יוצר הפרש גובה משמעותי של כשני טפחים בין הכבש למזבח, ונמצא שהכהן עולה במעלות כפשוטו. ועוד: כיצד יסביר רבנו חיים את הגמ' שהכבש "פורח על אמה יסוד ועל אמה סובב", ממנה הוכיחו תוס' כאן שהאויר אינו רואה את פני הקרקע ממש?

היעב"ץ (הל' בית הבחירה ב,יג) סבר אף הוא שהרווח בין הכבש למזבח היה ברוחב אמה לפחות, אבל כתב שרווח זה לא היה בכל רוחבו של המזבח, אלא רק בצדו המערבי (על פי הגמ' בפסחים אודות ה"לול" במערב הכבש, ראה להלן). ובכך ניתן להסביר גם את שיטת רבנו חיים²⁰. אולם חידוש זה אינו מתיישב יפה בסוגיה להלן פז,ב, שדנה באפשרות להעלות אברים פסולים מן הכבש למזבח: "ואי אמרת... אויר כבש נמי לאו ככבש דמי, היכי מסיק ליה מכבש למזבח? הוה ליה ירוד! – דנגד ליה [גוררן עד המזבח]. רש"י. והא אויר יש בין כבש למזבח! – רובו לכבש – ככבש, רובו למזבח – כמזבח". אם האויר אינו נמשך לכל רוחב המזבח – מה הקושיה "והא אויר יש"? הרי ניתן לגרור את האברים בצד שאין בו אויר! ומאידך, תשובת הגמ' שבכל מקרה רוב האבר יהיה מעל הכבש או המזבח מוכיחה שהאויר צר למדי, בערך טפח או שניים לכל היותר²¹.

עוד יש להקשות ממה ששנינו ביומא (פ"ד מ"ה): "בכל יום כהנים עולין במזרחו של כבש ויורדין במערבו, והיום כהן גדול עולה באמצע ויורד באמצע". פשטות המשנה שיש גישה נוחה מהכבש למזבח בכל רוחבו, ומכאן שהאויר אינו רחב יותר מכדי פסיעה קטנה כנדרש בהליכה על גבי המזבח!

כמה מהאחרונים דחו את שיטת רבנו חיים, מכח הקשיים

האויר בין הכבש למזבח – שיטת היעב"ץ. לדעתו הרווח היה צר בחצי המזרחי של הכבש ורחב בחציו המערבי, על פי הגרסה בגמרא שיש שם "לול" לירידת הכהנים.

"אויר קרקע מפסיקו" – כיצד?

רב פפא לומד מן ההיקש לדם, כאמור, שנדרש "אויר קרקע" המפסיק בין הכבש למזבח. על כך כותבים תוס' (ד"ה אויר): "קרקע לאו דוקא, שהיה פורח אמה על יסוד ואמה על סובב". פירוש: הגמ' בסוף העמוד קובעת שראש הכבש התנשא מעל היסוד¹⁷ והסובב, ונמצא שהרווח בין המזבח לכבש לא היה מעל הקרקע ממש (ומה שכתבו תוס' שהאויר היה "גדול וניכר" היינו ביחס ל"מלא נימא" שנאמר בכבשים הקטנים). דברי תוס' טעונים הסבר: מדוע ההיקש לדם לא מחייב זריקה מעל אויר הקרקע ממש? יש שהסבירו שהסובב והיסוד נחשבים כקרקע, כי אינם עיקרו של מזבח (חסדי דוד זבחים ד,א), והם בבחינת "רצפה" ביחס לכבש הגבוה מהם (חזון איש זבחים יז,ה). תירוץ אחר: ההיקש אינו מלמד על "אויר קרקע" בדווקא, אלא מובנו שדם יש מקום שאינו ראוי לזריקה המפסיק בין הזורק לבין המזבח, והוא הדין בזריקת הבשר, נדרש הפסק של מקום שאינו ראוי להקטרה (חסדי דוד שם; ואינו מוסבר למאן דאמר להלן סה,א שהסובב ראוי להקטרה). כשיטה זו נראה מרש"י (ד"ה אויר יש) והרמב"ם (הל' בית הבחירה ב,יג) הכותבים שהרווח בין הכבש למזבח היה "אויר מעט"¹⁸.

בתוס' להלן (פז,ב ד"ה אויר) מובאת דעת רבנו חיים

19. הסובב רחבה חמישה טפחים בלבד, מנחות צז,ב; או שהצריך רצפה ממש, דומיא דדם (צאן קדשים ולמטה יהודה פז,ב; חזו"א סי' יז,ה), ונמצא שלדעתו האויר היה רחב שתי אמות. השיטה השניה מחמירה את הקשיים שלהלן.

20. אכן, היעב"ץ בתשובה (שאלת יעבץ ח"א סי' קטז) ציין לתוס' בפז,ב כראיה לשיטתו. כיוצא בזה כתב החזו"א (סי' יז,ה) ליישוב שיטת רבנו חיים: "שלא היה האויר על פני כל רוחב הכבש".

21. כן הקשה החזו"א (שם), אלא שלא כתב את האומדן הנ"ל לגודל הרווח הנובע מקושייתו. יש מקום ליישב את שתי השאלות, שהקושיה "והא אויר יש" איננה מן האויר הרחב בחצי המערבי של הכבש, אלא מן האויר הצר בחצי המזרחי, שנועד לקיים דין "סביב" ו"רבוץ". אבל מלשון הגמ' "והא אויר יש בין כבש למזבח" משמע שבאה לצטט את דברי רשב"י בסוגיין, המדבר על אותו אויר שנועד לקיום דין הזריקה.

17. הדבר תלוי בשאלה האם היה יסוד בדרום, עיין תוס' ד"ה שיתין.

18. בפירושו לתורה (שמות כז,ה) אף כתב רש"י: "הכבש היה בדרום המזבח מובדל מן המזבח מלא חוט השערה", ומקורו במדרש (בריתא דמ"ט מידות), מצויה בילקוט שמעוני פקודי רמז תיט): "מזבח העולה ה' על ה' וכבש כולו כנגדו בדרום ומשוך כל אמות וכמלא השערה הן היורד ביניהם". יש שהבינו שלדעתו הרווח גדול יותר, מדבריו בד"ה רב פפא "דהפסקה אויר רצפה בעינן", ומשתמע כדעת רבנו חיים להלן שאויר הסובב אינו מועיל (שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' קטז; מקדש דוד סי' ז,ד). היעב"ץ (הל' בית הבחירה שם) אף תולה בדעת הרמב"ם כשיטתו להלן שהרווח היה גדול, ובאבן האזל השיגו, שמשלשון הרמב"ם מוכח שלא כשיטתו.

19. נחלקו אחרונים בשיטת רבנו חיים לגבי היסוד (אליבא דלוי שהיה יסוד בדרום), האם לדעתו דינו כקרקע, מפני שאינו כשר להקטרה (חק נתן פז,ב, ועיין תוס' יומא מה,ב ד"ה סודין), ונמצא שהאויר היה רחב רק כאמה (ויש לציין שאמת

למזבח – כלומר, בקרן זוית סמוך לכבש וסמוך למזבח במקום שהם מתחברים, הרי שאין זה האויר הנדון כאן, וכן כתבו תוס' במעילה (יא,א ד"ה לול). פירושה מסתייע מנוסח התוספתא במעילה (א,ח) בעניין הנסכים: "לול קטן היה בין אולם למזבח למערבו של כבש", וכן משמע במשנה במידות (ג,ב-ג) שמקום הירידה לשיתין סמוך לקרן דרומית מערבית של המזבח, ואיננו בין המזבח לכבש.

סיכום

הגמ' אומרת, שכשם שדם הקרבנות ניתן בזריקה – כך גם הבשר. נראה שדין זה מוסכם, אך מסוגיות שונות מוכח שאינו מעכב. מדברי רש"י נראה שזהו דין חיובי בבשר, שינתן בזריקה, אבל כמה אחרונים הבינו שזיקתו של הדין הוא שהכהן הנותן את האברים על המערכה לא יעמוד על המזבח.

דעת רוב הראשונים, שהכהן עומד על הכבש ומשם הוא זורק את האברים על המערכה. בדעת הרמב"ם נחלקו אחרונים: יש אומרים שגם הוא סובר כן (משנה למלך). ויש אומרים ששיטתו שונה: לדעתו הבשר נזרק פעמיים, פעם אחת מהכבש למזבח ופעם שניה מהמזבח למערכה (מנחת יהודה); או שלדעתו האברים הונחו תחילה בראש המזבח, והכהן עומד בראש הכבש ומשם נוטל את האברים וזורק למערכה (מנחת אברהם).

למרות הזריקה, על האברים להיות ערוכים במערכה בצורה מסודרת. במדרשי ההלכה מצינו דעות שונות, האם הסיודור נעשה לאחר הזריקה (וכן דעת הרמב"ם), או שהזריקה נעשית ממרחק קרוב, וכך יגיעו למערכה בצורה מסודרת (וכן דעת רש"י).

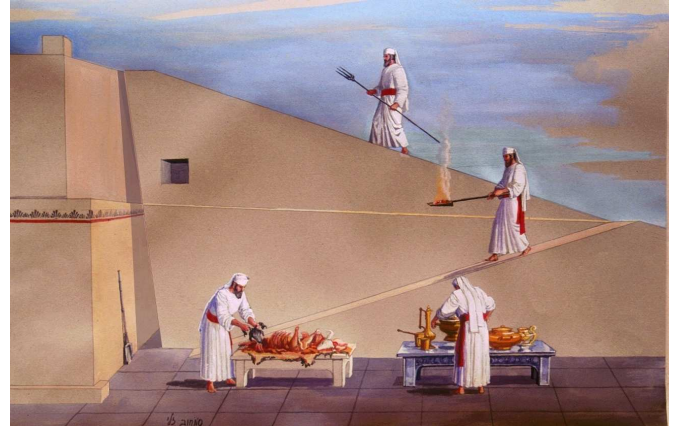
דין הזריקה נאמר בבשר העולה. קומץ המנחה ועולת העוף אינם טעונים זריקה, ונחלקו אחרונים בדין אימורי הקדשים.

הרווח הנדרש בין המזבח לכבש הינו ניכר, יותר מאשר הרווח בכבשים הקטנים, שאינו אלא "כמלא נימא" (תוס'; ורש"י על התורה חולק). זאת כדי להזכיר לכהן העולה עם האברים שעליו לעצור בכבש ולזרוק משם את האברים (ראשונים בפסחים).

בגמ' נאמר שהאויר המבדיל בין הכבש למזבח צריך להיות "אויר קרקע". דעת תוס', שגם אויר הסובב נחשב

הנ"ל (מהרי"ט ב'צורת הבית', מהדור' מכוון ירושלים עמ' רנח-רס; ליקוטי הלכות פז,ב; חזון איש סי' יז,ה).

יש מהאחרונים שתיארו את צורתו של הכבש והרווח באופן מחודש, כדי ליישב את "אויר קרקע מפסיקו" כפשטו עם "פורח על אמה סובב": הקיר הצפוני של הכבש, הסמוך למזבח, היה נטוי באלכסון כלפי המזבח. הרווח בין הכבש לקצהו התחתון של קיר זה היה מרוחק מהמזבח יותר מאמה, וכך ניתן היה לראות את הקרקע ממש דרך הרווח שלמעלה (אך לא במבט בקו ישר מלמעלה)²².

האויר בין הכבש למזבח – שיטה באחרונים. יש אומרים שהיה רווח צר בין הכבש למזבח, אבל קיר הכבש היה אלכסוני, וכך הרווח התרחב עד כדי כך שמי שהביט דרכו יכול היה לראות את קרקע העזרה לצד הסובב. בכך התקיים "אויר קרקע מפסיקו", ומאידך הרווח בראש המזבח לא הפריע להליכת הכהנים.

ה"אויר" וה"לול"

בגמ' המקבילה בפסחים (עז,א) נאמר, על פי הנוסח לפנינו, שלצורך קיום דין הזריקה היה בין הכבש למזבח "לול קטן", מונח שמובנו מקום מעבר (עיין מלכים-א ו,ח), הדורש שטח רחב יותר; אלא שנוסחה זו אינה בטוחה²³. במקורות אחרים מוזכר "לול קטן בין כבש למזבח במערבו של כבש", כמקום ששימש לזריקת פסולי חטאת העוף עד שריפתם (פסחים לד,א ותוספתא זבחים ז,ב) ושדרכו ירדו לבור השיתין כדי לנקותו (סוכה מט,א; מעילה יא,ב), ורש"י בסוכה (שם) מקשר בין מקום זה לבין האויר' בסוגיה כאן. מכאן למד היעב"ץ את חידושו הנ"ל, שהאויר שבין המזבח לכבש היה רחב לפחות אמה בחצי המערבי של הכבש.

לעומת זאת בפסחים (לד,א) פירש רש"י: "בין כבש

22. מנחת יהודה (כאן) ואבן האזל (הל' בית הבחירה ב,ג). רעיון זה מופיע כבר בקונטרס 'צורת הבית' למהרי"ט (שו"ת מהרי"ט החדשים, הוצ' מכוון ירושלים, עמ' רנט; מובא בכנסת הראשונים אות קיב) בשם "האלוקי מהר"ר שוליאמן", והמהרי"ט דחאו מסיבות הנדסיות, כנראה משום שסבר ש"אויר קרקע מפסיקו" פירושו שהעומד מעל האויר יראה את פני הקרקע (אפילו במבט הצידה), והדבר אינו אפשרי על פי התיאור הנ"ל. עוד על צורת הכבש, והאם היתה אפשרות מעבר תחתיו, עיין במערכה הבאה הערה 4.

23. בדקדוקי סופרים מביא מכמה כתי"י נוסח אחר: "אויר", וכן הוא בתוס' וברבנו חננאל, וגם במאירי שם: "אויר מועט". ברש"י לפנינו מופיע "לול" – אויר יש בין כבש למזבח", ובדק"ס כתב שבכתי"י של רש"י חסרה המילה "לול".

חידוש זה תלוי בשורש עניין הזריקה מעל גבי אויר: אם יש דין בבשר שזרק מעל גבי אויר קרקע – מסתבר שלא יועיל 'אויר קרקע' אלכסוני, כשהבשר במשך כל

שהאוויר בצד זה נקרא "לול", ושימש לירידה לקרקע המזבח (יעב"ץ). שיטה אחרת מופיעה באחרונים, שהכבש היה נטוי, כך שבחלקו העליון הרווח היה צר, ובבסיסו בקרקע היה רחב (מנחת יהודה, ועוד).

לעניין זה כ"קרקע". רבנו חיים סובר שאוויר הסובב אינו "אוויר קרקע", ולדעתו היה צורך באוויר רחב יותר מן הסובב. שיטתו מעוררת קשיים שונים, ויש שכתב שהאוויר הרחב היה רק בחצי המערבי של הכבש, בהתאם לגרסה בגמ' יר"ט זבחים ה,ג).

מערכה קמט. הכבשים הקטנים בצידי כבש המזבח (סב,ב)

נראה שהמקור לדבריו הוא המשניות (זבחים נג, א בחטאת; סד, ב בעולת העוף) האומרות: "עלה בכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית", כלומר, עלה בכבש המרכזי ופנה ימינה לכבש צדדי המגיע לסובב, וכך מדויקת לשונו של רב יהודה: "שבהן פונים", במקביל ללשון המשנה.

הכבש הפונה אל היסוד, לעומת זאת, אינו מוזכר במשנה. לכאורה אף אין בו כל צורך: היסוד עצמו גבוה אמה אחת בלבד, והכהן השופך את שיירי הדם ליסוד יכול לעמוד בקרקע העזרה ולשפוך ללא קושי! אלא שעל כך יש לומר, שמדי פעם יש צורך ללבן את המזבח ולנקותו מן הדם הנזרק עליו (עיין מידות פ"ג מ"ד), ונוח יותר לעשות זאת בעמידה על היסוד². ומכיוון שאסור לעלות על המזבח במדרגה, ככתוב: "ולא תעלה במעלות על מזבחי" (שמות כ,בג), זקוקים אנו לכבש שיעלה ליסוד. מכל מקום עלינו לשאול: מדוע כבש זה יוצא מן הכבש המרכזי ומחובר לו, דבר המאריך מאד את הכבש ללא צורך?

שיטת רש"י: הכבש ליסוד – להקלת ההגעה ליסוד עם שיירי דם החטאת

רש"י (ד"ה שני כבשים) כותב, שכבש זה נמצא ממערב לכבש המרכזי, ונועד לכהן היורד מן המזבח עם שיירי דם החטאת על מנת לשופכם ליסוד בקרן הדרום-מערבית. כבש זה הוביל מן הכבש המרכזי אל היסוד, ולא ישירות מן הסובב אל היסוד, וכפי שכותב רש"י (סד, א ד"ה צבר) במפורש: "לצד המערב אין לו [לכהן] העושה את עולת העוף [כבש לפנות לסובב]³. נמצא, שבתום מתן דם החטאת בקרן הדרום מערבית צריך היה הכהן לשוב על עקבותיו, להקיף את המזבח ולהגיע אל הכבש הראשי, וממנו ירד בכבש המשני אל היסוד⁴.

רש"י כאן מוסיף: "ומתחיל לצאת בשיפולו של כבש רחוק מן המזבח, כדי שיהא נוח לשפע ולירד ליסוד". זאת, בניגוד

בגמרא מובא מאמרו של רב יהודה: "שני כבשים קטנים יוצאין מן הכבש, שבהן פונים ליסוד ולסובב, ומובדלין מן המזבח מלא נימא". לא מובא בגמרא מקור לעניין זה, ויש שהביאו מקור לכך מהפסוק ביחזקאל (מג,יז) אודות המזבח: "ומעלותה פנות קדים" (מצודת דוד; תוס' יר"ט זבחים ה,ג).

פרט זה בהלכות בנין המזבח אינו מפורש במקורות אחרים בדברי חז"ל, אף לא במסכת מידות המפרטת את תכנית המקדש, ולפיכך נושא זה לוט בערפל ורב בו הסתום על הגלוי. נמנה כמה מן השאלות המתעוררות למקרא מאמר זה: מהי מטרתם של כבשים אלו, ובפרט זה הפונה ליסוד? מהיכן בדיוק יצאו הכבשים, ולהיכן בדיוק הגיעו? מהו אורכם ורוחבם ומידת שיפועם? האם היו צמודים לכבש הראשי ומהלכים לאותו כיוון, צפון-דרום (ואם כן – אפשר שמידת רוחב הכבש המזכרת במסכת מידות – שש עשרה אמה – כוללת אותם!), או שנטו ממנו אלכסונית למזרח ולמערב, אל הקרנות?

שאלות אלה ואחרות נדונו במפרשי הגמרא, וזכו לדיון נרחב בכמה ספרים בעת האחרונה¹. דיון זה מבוסס בעיקרו על סברות והשערות, וניתן למנות לפחות עשר אפשרויות שהוצעו לצורת הכבשים. לפיכך, נתמקד בבירור השאלות המרכזיות, בעיקר על פי שיטות הראשונים.

מטרתם של הכבשים

עצם קיומו של כבש כלשהו המגיע לסובב הרי הוא דבר המובן מאליו, שכן הכהנים מהלכים על גבי הסובב למטרות שונות, כגון מתן דם החטאת על הקרנות והקרבת עולת העוף, והרי הסובב גבוה שש אמות מקרקע העזרה ונמוך שלוש אמות מראש המזבח, ולא יתכן להגיע אליו ללא כבש. אלא שרב יהודה מחדש שכבש זה יוצא ומסתעף מן הכבש המרכזי, ואינו כבש נפרד מקרקע העזרה עד הסובב.

1. נציין לספרים הבאים: 'מבואי הקדשים' מאת ר' משה סלובס, עמ' ריד-רטז; 'הבית השני בתפארתו', מאת ר' אלחנן אייבשיץ, עמ' רפג-שט; מאמרו של הרב זלמן קורן שליט"א בספר 'חיים ביהודה', עמ' קיט-קמג.

2. הדם נזרק על המזבח עד גובה חוט הסיקרא, חמש אמות. גובה אדם המושיט ידו למעלה הוא ארבע אמות (ערובין מח,א), ואם יעמוד על היסוד – יגיע לחוט הסיקרא. יש להוסיף, שלפי דעה מסוימת דם הפסח הניתן בשפיכה ניתן בעמידה על היסוד עצמו (רשב"ם פסחים קא,א, ראה מערכה צג הערה 1), וכן דעת הרש"ש (להלן סג,ב) באשר לשפיכת שיירי הדם בכל הקרנות, על פי רש"י בסוגיה כאן ד"ה שני כבשים.

3. רש"י בסג,ב ד"ה לג' דברים, לפי הגהת השטמ"ק אות יב, מזכיר אפשרות של

פניה שמאלה לסובב, אבל כוונתו למקום הילוך הכהנים בראש המזבח.

4. זאת ההבנה המקובלת בדעת רש"י, ועליה מבוססת קושיית תוס' להלן. אפשרות אחרת: הכבש 'פרח' מעל הסובב באופן שנסאר רווח למעבר תחתיו (כפשטות לשון הגמ' נד,א, שהכבש "פורח כנגד אמה יסוד ועל אמה סובב", אך בשטמ"ק שם גורס: "וכנגד אמה סובב", וראה גם במערכה הקודמת, בדיון על צורת האוויר שבין הכבש למזבח), וכך יכול היה הכהן להמשיך במסלולו מן הקרן הדרומית מערבית, שם נתן את מתנת החטאת האחרונה, עד הכבש לסובב שנמצא מימין למזבח (הרב קורן, 'חיים ביהודה', עמ' קכה). הר"מ קאזיס (מידות פ"ג) דקדק מלשון הרמב"ם (הל' בית הבחירה א,יז) שהכבש ה'פורח' מעל היסוד והסובב לא היה רק כעין גשר, אלא אטום ומלא.